

بررسی عوامل و زمینه‌های مؤثر بر امکان ظهور دوباره داعش در عراق*

محمد رضا شفاعت** - دکتر سید جواد امام جمعه زاده***

دکتر حسین مسعودنیا****

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

چکیده

تروریسم یکی از تهدیدات بزرگ دنیا در قرن بیست و یکم است که با استفاده از روش‌های متنوع، همچون اقدامات مسلحانه، تبلیغات کاذب رسانه‌ای و نفوذ در عقاید و ارزش‌های جامعه می‌تواند باعث اختلال در نظم و امنیت جامعه مورد نظر شود. جریان تروریستی داعش، یکی از مهمترین دغدغه‌های جهانی و تهدید بزرگ منطقه‌ای، به خصوص در کشور عراق است. علی‌رغم شکست این گروه در عراق، اما هیچگاه نمی‌توان از ظهور مجدد این گروه تروریستی غافل شد. باید در نظر داشت با وجود بحران‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و اقتصادی در عراق، ممکن است به مانند گذشته زمینه و فرصت برای ظهور دوباره این گروه تروریستی فراهم شود. لذا سوال اصلی این مقاله این است که: «آیا علی‌رغم نابودی داعش، امکان ظهور مجدد آن در کشور عراق وجود دارد؟» هدف این پژوهش نیز «شناخت و بررسی مهمترین عوامل زمینه ساز ظهور مجدد داعش، در بستر بحران‌های سیاسی، امنیتی، اقتصادی و اجتماعی عراق است.» در این پژوهش از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی استفاده شده است و نتیجه کلی پژوهش نشان می‌دهد؛ ادامه‌ی بحران‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و امنیتی در عراق، می‌تواند زمینه‌ی ظهور مجدد داعش را در این کشور فراهم آورد.

کلیدواژگان

داعش، تروریسم، نظم و ثبات، امنیت، عراق

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری روابط بین‌الملل محمد رضا شفاعت با راهنمایی دکتر سید جواد امام جمعه زاده است.

** دانشجوی دکتری، رشته روابط بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران
*** نویسنده مسئول، دانشیار و عضو هیات علمی گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران / ایمیل: javad@ase.ui.ac.ir

**** دانشیار و عضو هیات علمی گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

مقدمه

تروریسم^۱ چندین دهه است که به یکی از موضوعات اصلی در جهان تبدیل شده است و نام داعش در صدر اخبار تروریست‌های جدید قرار دارد. بسیاری از اندیشمندان، علت شکل‌گیری و رشد این گروه را در درجه اول مربوط به عوامل داخلی کشورهای مورد نفوذ می‌دانند و عده‌ای هم عوامل بین‌المللی را مهم می‌دانند. آنچه جای تامل دارد؛ نگاه بینابین و واقع‌بینانه در میان نظرات مختلف است. باید در نظر داشت در کشورهای درگیر با گروه تروریستی داعش هم عوامل داخلی و هم عوامل خارجی در شکل‌گیری این گروه تاثیرگذار هستند. نمونه بارز آن، کشور عراق است. عراق از جمله کشورهایی است که به دلیل شکنندگی دولت، فساد، عدم همگرایی شیعه، سنی و کردها، منازعات داخلی، وضعیت نابسامان اجتماعی و اقتصادی، حضور اشغالگران و تمایلات فدرالیسم، آزمینیهی شکل‌گیری و رشد سازمان‌های مسلحانه‌ی فرقه‌ای را دارد. از مهم‌ترین این سازمان‌ها می‌توان، به داعش اشاره کرد. «داعش پدیده‌ای فرا منطقه‌ای و مروج یک فهم از نگرش مذهبی سلفی رادیکال جهادی^۲ می‌باشد، به میزانی که در عرصه جهانی شعارهای خود را بازتاب نماید به جذب نیرو و رزمنده موفق خواهد شد. بنابراین امکان جذب نیرو در جهان، منطقه خاورمیانه، اروپا و مسلمان اهل سنت آنجا، به دور از انتظار نخواهد بود» (Soleymani, 2015: 1).

در حال حاضر هم، علی‌رغم شکست این گروه تروریستی و سقوط خلافت خود خوانده آنها در عراق، به طور کامل نمی‌توان مهر تایید بر نابودی آنها زد. بلکه عوامل و زمینه‌های متعددی در کشور عراق وجود دارند که می‌توانند؛ موجب احیای دوباره این گروه تروریستی در آن کشور شوند. بر این اساس تمرکز اصلی این پژوهش نیز، «شناخت و بررسی مهمترین عوامل زمینه ساز ظهور مجدد داعش، در عراق است. سوال اصلی مقاله آن است که: «آیا علی‌رغم نابودی داعش، امکان ظهور مجدد آن در کشور عراق وجود دارد؟» و در پاسخ، فرض مقاله این است که ادامه‌ی بحران‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در عراق می‌تواند زمینه‌ی ظهور مجدد داعش را در آن کشور فراهم آورند. بر همین اساس در این مقاله بر اساس مبانی نظری «نظم و ثبات»^۳ موارد نام برده مورد بررسی و آزمون قرار می‌گیرد. در نگارش این مقاله از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی استفاده شده و ابزار گردآوری آن، استفاده منابع کتابخانه‌ای، اسناد رسمی و گزارش سازمان‌های بین‌المللی معتبر می‌باشد. هدف کلی این پژوهش: «شناخت مهمترین عوامل زمینه ساز ظهور مجدد داعش، در

^۱. Terrorism

^۲. State Fragility

^۳. Federalism

^۴. از افراط‌گرایان اسلامی با نام‌های جهادی، سلفی-جهادی، سلفی‌گرای تکفیری، تکفیری و بنیادگرا نام می‌برند.

^۵. Order and stability

بستر بحران‌های سیاسی، امنیتی، اقتصادی و اجتماعی کشور عراق است». نتایج آن نیز منجر به شناخت تهدیدات احتمالی، در محیط پیرامونی جمهوری اسلامی ایران می‌شود و به صورت کاربردی می‌تواند؛ مورد استفاده نهادهای مرتبط با این موضوع قرار گیرد.

۱- پیشینه

پژوهش‌های مرتبط با موضوع داعش، در یک نگاه کلی به دو دسته تقسیم می‌شوند. دسته‌ای بر علل شکل‌گیری و دسته‌ای هم بر عوامل نابودی این گروه تروریستی تاکید دارند. تاکنون پژوهش مستقلی که با بررسی وضعیت فعلی عراق، بر امکان ظهور مجدد این گروه تمرکز کند؛ انجام نشده است. بر این اساس این مقاله به نوبه خود نوآورانه و جدید می‌باشد. در ادامه به برخی از پژوهش‌های نزدیک با موضوع این پژوهش اشاره می‌شود.

فواز جرجس در کتاب «تاریخ داعش» (Gerges, 2016) علت ظهور و گسترش داعش را اولاً در توانایی این گروه برای پاسخ به بحران هویت سنی‌های سرخورده بویژه در سوریه و عراق و ثانیاً در رقابت ایران و عربستان می‌داند. این کتاب با ارائه این دلایل دوگانه بسیاری از دلایل دیگر را نادیده گرفته است.

حاجی یوسفی و حسین‌زاده در مقاله «شکندگی دولت و نابسامانی جامعه عراق، بستری برای ظهور و گسترش داعش» (Hajeeyosefi and Hosseinzadeh, 2019: 35-68)، شکندگی دولت و بحران‌های داخلی جامعه عراق را مهمترین دلیل ظهور داعش می‌دانند. این مقاله اطلاعات جامع و کاملی از وضعیت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی عراق در زمان ظهور داعش ارائه می‌دهد و به موضوع این پژوهش نیز نزدیک است، اما پژوهش حاضر به دنبال بررسی وضعیت فعلی عراق و تاثیر آن بر امکان ظهور مجدد داعش در آن کشور است.

جمشیدی و داوند در مقاله «تحلیل آینده پژوهانه از قدرت و نفوذ افراط‌گرایی اسلامی در جهان اسلام (مطالعه موردی داعش)» (Jamshidi and Davand, 2020: 57-74)، معتقدند به دلیل اینکه، تقویت اسلام افراطی در مقابل اسلام سیاسی راهبرد غرب می‌باشد؛ در نتیجه ظهور مجدد داعش در راستای منافع غرب محتمل می‌باشد. اما در این پژوهش به تاثیر وضعیت عراق بر امکان ظهور مجدد داعش اشاره‌ای نشده است

نصرالله داودوندی و افشین زرگر در مقاله تاثیر منازعات ملی- منطقه‌ای بر دولت- ملت‌سازی ناقص در عراق (Davoodvandi and Zargar, 2019: 157-183)، ضمن تبیین کامل دولت عراق به عنوان یک دولت شکننده، معتقدند؛ دولت_ ملت‌سازی ناقص در عراق سبب تشدید منازعات ملی و منطقه‌ای شده است. این مقاله گزارش کاملی از وضعیت عراق در ابعاد سیاسی، امنیتی، اقتصادی و اجتماعی ارائه داده است که مورد نظر پژوهش حاضر هم می‌باشد ولی اشاره‌ای به تاثیر این

وضعیت بر امکان ظهور مجدد داعش نداشته است.

عطاءالله مقدم فر در مقاله «بررسی دلایل ایجاد و تداوم بحران در عراق با تاکید بر پیشینه ظهور داعش» (Moghadamfar, 2019: 139-167) معتقد است علی‌رغم سقوط داعش به دلیل وجود بحران‌های مختلف در عراق، ظهور افراط‌گرایی در قالب جریانی نوظهور در این کشور محتمل است ولی به امکان ظهور مجدد داعش اعتقادی ندارد.

به طور خلاصه می‌توان گفت تمام پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه دچار نوعی نگاه تقلیل‌گرایانه هستند و عمدتاً یک یا چند عامل را در ظهور و گسترش داعش موثر می‌دانند. از طرف دیگر هیچ‌کدام از آنها اشاره‌ای به امکان ظهور دوباره داعش در بستر شرایط فعلی عراق ندارند که این نشان دهنده نوآورانه بودن این پژوهش است.

۲- مبانی نظری

از نظر رُتبرگ «دولت‌های شکننده دولت‌هایی پرتنش، به شدت منازعه‌آلود، خطرناک و به طرز ناگواری صحنه کشمکش جناح‌های درحال جنگ هستند» (Rothberg, 2002: 86). دولت شکننده به دولت ناکارآمد، فاسد، تک محصولی که با بی‌ثباتی عظیم سیاسی و اقتصادی روبه‌رو است، نیز اطلاق می‌شود. در بسیاری موارد، نظام اقتصادی درمانده است و حتی قادر به تأمین ابتدایی‌ترین عناصر رفاه برای مردم نیست. درماندگی دولت برای دولت‌هایی پیش می‌آید که از پیش شکننده و ضعیف بوده‌اند دولت‌های شکننده از چند جهت ناکارآمد هستند: اولین مشکل اقتصادی است، یعنی عدم وجود اقتصاد ملی منسجمی که قادر به حفظ سطح اولیه رفاه برای مردم باشد. دومین مشکل سیاسی است و به نهادهای دولت و مشروعیت آنها نزد مردم باز می‌گردد (Hajiyosefi and Hosseinzadeh, 2018: 42).

در خصوص مفهوم و الگوی دولت شکننده با استفاده از برخی از شاخصه‌هایی که بنیاد صلح برای دولت‌های شکننده به کار گرفته‌است، دولت عراق مورد بررسی قرار گرفته که از دید این بنیاد، می‌توان شکنندگی دولت را براساس این شاخصه‌ها تعیین کرد: نابسامانی جمعیتی، پناهندگان و جمعیت جابه‌جا شده، نارضایتی‌های گروهی به معنای تنش و خشونت میان گروه‌ها، فرار و خروج مغزها، توسعه اقتصادی نامتوازن، فقر و عدم رونق اقتصادی، مشروعیت دولت، خدمات عمومی ضعیف، حقوق بشر و حکومت قانون، دستگاه‌های امنیتی، به معنای منازعه داخلی و تکثیر گروه‌های مسلح غیر دولتی، نخبگان جناح‌بندی شده، به معنای منازعه و رقابت میان رهبران محلی و ملی و مداخله خارجی. طبق آمار این سازمان در سال ۲۰۱۶ کشور عراق یازدهمین کشور در رتبه‌بندی شکنندگی در میان ۳۲ کشور با دولت‌های شکننده است. این رتبه در سال ۲۰۲۰ به عدد ۱۷ در بین ۱۷۸ کشور رسیده است. براساس گزارش بنیاد صلح، طی سال‌های ۲۰۰۳ به بعد، دولت عراق در

سال‌های متمادی جزء شکننده‌ترین دولت‌های دنیا بوده است (FFP, 2016). شکنندگی دولت در عراق همواره یکی از مهمترین عوامل بی‌ثباتی‌های سیاسی و اجتماعی این کشور بوده است. ثبات و نظم سیاسی یعنی وجود توازن بین خواسته‌های مشترک مردم از یک طرف و عملکرد سیستم از طرف دیگر است. چنانچه نظام حاکم بتواند به خواسته‌های متعدد مردم پاسخ مناسب و قانع‌کننده‌ای بدهد و مطابق با عقاید، باور و به‌طور کلی ایدئولوژی مورد قبول جامعه رفتار کند؛ از ثبات بر خوردار خواهد بود. پس چنانچه کارآمدی دولت به هر دلیلی کم شود و یا باور عمومی بر نفی الگوی حاکم تعلق یابد. زمینه‌ی بروز نارضایتی و از بین رفتن نظم و ثبات فراهم می‌آید و بروز رفتارهای اعتراض آمیز که تجلی نیروی بی‌ثبات کننده هستند افزایش می‌یابد (Shams, 2014).

در ایجاد نظم و ثبات در یک جامعه، میزان دسترسی و ارائه خدمات نیز بسیار مهم می‌باشد. چنانچه جامعه‌ای از نظر قدرت اجتماعی، انسجام اجتماعی و دسترسی مردم به خدمات عمومی و به‌طور کلی برآورده شدن خواسته‌های مشترک مردم ضعیف باشد، امکان فروپاشی نظم و برهم خوردن ثبات وجود دارد. به‌طور کلی هرگونه عاملی که باعث ایجاد نارضایتی و از بین رفتن ثبات و نظم اجتماعی شود، منجر به ایجاد مشکلات متعدد، به‌خصوص بوجود آمدن زمینه برای فعالیت عناصر خرد و گروه‌های مخالف و یا خارجیان می‌گردد. بنابراین با از بین رفتن نظم و ثبات به هر دلیل، اعم از نبود مشروعیت، مشکل در خدمات‌رسانی، شکنندگی دولت، عواملی مانند فقر و اقتصاد نامکفی، تعارض فرهنگی و اجتماعی و... زمینه بحران‌های مختلف از جمله ظهور نیروهای غیر مردمی و دیکتاتور و گروه‌های افراطی فراهم می‌شود. در این شرایط اقتدار نظام سیاسی تا مرز فروپاشی پیش می‌رود و علاوه بر ظهور گروه‌های افراطی، عدم نظم و ثبات مد نظر عواقب متعدد دیگری، همچون دخالت بیگانگان و یا تاثیرات منفی رشد و توسعه و گرایش‌های داخلی نامناسب جوانان به گروه‌های مخالف و... را نیز در پی دارد. اگر تعادل در سیستم‌های اجتماعی را توزیع بهینه منابع سیستم میان بازیگران و اعضای نظام بدانیم، به‌گونه‌ای که اکثر آنان ضمن پذیرش جایگاه خویش، برای تداوم کارکرد و بازده بهتر سیستم فعالیت کنند. در چنین نظامی بی‌ثباتی طبیعتاً عبارت است از وقوع مستمر و مکرر حوادث، رفتار، و تحریکاتی که می‌توانند کارکرد یاد شده را مورد تردید قرار دهند. در چنین شرایطی، محاصره یک سیستم اجتماعی توسط سازمان‌های بی‌ثبات کننده و قطع نسبی ارتباطات آن سیستم با محیط، موجب پیدایش فضای بحرانی در درون آن می‌شود. در چنین فضایی فقط عناصر و گروه‌های که از بحران ارتزاق می‌کنند؛ می‌توانند با حفظ این وضعیت و ارتزاق از عدم کارکرد نظام، ثبات خود را حفظ کنند (Shams, 2014).

در این مقاله برای تبیین امکان ظهور مجدد داعش در کشور عراق از الگوی تلفیقی مفهوم دولت شکننده و نظریه نظم و ثبات سیاسی استفاده شده است. با این توضیح که ادامه‌ی شکنندگی دولت در عراق می‌تواند سبب فروپاشی نظم و ثبات سیاسی این کشور شود و زمینه را برای ظهور مجدد داعش فراهم آورد.

۳- تاریخچه پیدایش گروه تروریستی داعش در عراق

تاریخچه‌ی پیدایش داعش به سال ۲۰۰۴ میلادی بر می‌گردد (Firoozabadi, 2014: 51). در این سال تشکیل گروه «جماعه توحید و جهاد» به سرکردگی «ابومصعب الزرقاوی» در عراق با هدف مبارزه مسلحانه با آمریکا در جریان اشغال، اعلام شد و بیعت آن با «اسامه بن لادن» سرکرده سابق «القاعده»، این گروه را به شاخه سازمان القاعده در عراق تبدیل نمود. در سال ۲۰۰۶ الزرقاوی با هدف متحد نمودن تمام گروه‌های مسلح سنی در عراق، از تشکیل «شورای مجاهدین» به سرکردگی «عبدالله رشید البغدادی» خبر داد. پس از کشته شدن زرقاوی در سال ۲۰۰۶ «ابوحمزہ المهاجر» به عنوان سرکرده این گروه تعیین شد. نهایتاً در پایان همین سال نیز گروه «دولت اسلامی عراق» به ریاست «ابوعمر البغدادی» تشکیل شد. تشکیل دولت اسلامی عراق در ۱۵ اکتبر ۲۰۰۶ در پی نشست چندین گروه مسلح اعلام شد که در چارچوب معاهده موسوم به «حلف المظیین»، ابوعمر البغدادی را به عنوان سرکرده این گروه جدید، انتخاب کردند (Karimi, 2014). در تاریخ دوشنبه ۱۹ آوریل ۲۰۱۰ میلادی، نظامیان آمریکایی و عراقی طی یک عملیات نظامی در منطقه الثرثار، ابوعمر البغدادی و ابوحمزہ المهاجر را کشتند. پس از حدود ۱۰ روز، مجلس شورای دولت اسلامی عراق و شام، ابوبکر البغدادی را به عنوان جانشین ابوعمر البغدادی و الناصرالدین الله سلیمان را به عنوان وزیر جنگ خود انتخاب کرد. در اواخر سال ۲۰۱۱، ابو محمد جولانی، معاون پیشین البغدادی از گروه بغدادی جدا شد و در سوریه جبهه النصره را تشکیل داد. در روز نهم آوریل ۲۰۱۳ میلادی، یک پیام صوتی از طریق شبکه شیوخ الاسلام منتسب به ابوبکر البغدادی پخش شد که در آن اعلام می‌کند که جبهه النصره امتداد دولت اسلامی عراق است و در این نوار، تشکیل «گروه دولت اسلامی عراق و شام» (داعش) را با ادغام جبهه النصره و دولت اسلامی عراق اعلام کرد (Nabatiyan, 2014: Nabatiyan, 2014: 53).

۴- زمینه‌های موثر بر امکان ظهور مجدد داعش در عراق

به طور کلی می‌توان؛ زمینه‌های را که می‌توانند امکان ظهور مجدد داعش در عراق را فراهم آورند؛ در سه دسته، زمینه‌های سیاسی و امنیتی، زمینه‌های اقتصادی و زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی مورد بررسی قرار داد.

۴-۱- زمینه‌های سیاسی و امنیتی

از مهم‌ترین زمینه‌های سیاسی و امنیتی می‌توان به مجموعه عواملی مانند شکنندگی دولت، عدم همگرایی شیعه، سنی و کردها، رقابت و دخالت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در عراق اشاره نمود.

¹. Islamic State of Iraq and Syria (isis)

۱-۱-۴- شکنندگی دولت، دولت-ملت‌سازی ضعیف: زمینه رشد گروه‌های تندرو و حضور بیگانگان با عنایت به هدف این نوشتار، وضعیت شکنندگی دولت عراق از سال ۲۰۰۶ به بعد با توجه به چهار شاخصه شکنندگی بنیاد صلح یعنی بحران مشروعیت، ناتوانی اقتصادی، منازعات داخلی و وضعیت نابسامان جامعه مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج حاصله نشان می‌دهد که عراق نتوانسته است از حالت شکنندگی خارج و دولت-ملتی قوی را تشکیل دهد. امتیاز کشورها بین ۰ تا ۱۰ می‌باشد. هرچه نمره‌ی کشوری به صفر نزدیکتر باشد به معنی توسعه متوازن‌تر، اقتصادی پویاتر و همچنین بهرمندی همه گروه‌ها، جناح‌ها و مناطق از امکانات و عدم اختلاف زیاد بین دهک‌های بالا و پایین می‌باشد. در مقابل نمره‌ی هر کشوری که به ۱۰ نزدیکتر باشد؛ آن کشور دارای توسعه اقتصادی نامتوازن، اختلاف شدید بین دهک‌های بالا و پایین، تبعیض شدید بین مناطق شهری و روستایی، عدم دسترسی یکسان به خدمات مترقی می‌باشد. این گزارش نشان می‌دهد؛ امتیاز عراق در سال ۲۰۰۵ (۸/۷)، ۲۰۰۶ (۸/۷)، (۲۰۰۷) (۸/۵)، (۲۰۰۸) (۸/۵)، ۲۰۰۹ (۸/۶)، ۱۰۱۰ (۸/۸)، ۲۰۱۱ (۹)، ۲۰۱۲ (۸/۷)، ۲۰۱۳ (۸/۴)، ۲۰۱۴ (۸/۱)، ۲۰۱۵ (۷/۸)، ۲۰۱۶ (۷/۵)، ۲۰۱۷ (۸/۸)، ۲۰۱۸ (۸/۲)، ۲۰۱۹ (۸/۹) می‌باشد (FFP, 2019).

رتبه عراق در سال ۲۰۱۶ در بین ۳۲ کشور ۱۱ می‌باشد. این رتبه در سال ۲۰۲۰ به عدد ۱۷ در بین ۱۷۸ کشور رسیده است. براساس گزارش بنیاد صلح، طی سال‌های ۲۰۰۳ به بعد، دولت عراق در سال‌های متمادی جزء شکننده‌ترین دولت‌های دنیا بوده است (FFP, 2019).

گزارش بنیاد صلح نشان می‌دهد؛ علیرغم نابودی داعش، عراق هنوز هم یکی از شکننده‌ترین کشورهای دنیاست. شکنندگی به معنای عدم وجود نظم و ثبات پایدار در این کشور می‌باشد. براساس چهار چوب نظری مقاله از بین رفتن نظم و ثبات نیز، زمینه را برای فعالیت گروه‌های خرد، غیر دموکراتیک و افراطی همانند داعش و همچنین دخالت بیگانگان فراهم می‌کند.

از دیگر نتایج دولت شکننده در عراق، عدم تشکیل دولت-ملت قوی و فراهم شدن زمینه حضور بیگانگان بخصوص امریکا در این کشور بوده است که می‌تواند همانند گذشته زمینه‌ی رشد گروه‌های افراطی در این کشور را فراهم آورد. سازمان اطلاعات مرکزی آمریکا (سیا) در سال ۲۰۰۶ اعلام کرد که مداخله آمریکا در عراق، سبب رشد تروریسم و تقویت تندروهای اسلامی در این کشور شده است (Michels, 2006).

حمله امریکا به عراق آثار سوئی فراوانی را در این کشور داشته است. از جمله «منجر به سقوط بغداد، فرار و نابودی رژیم صدام، دامن زدن به جنگ قومی و ظهور داعش در این کشور شد» (Yazdanfam, 2010: 152-153).

شروع اعتراضات گسترده مردم عراق در اکتبر ۲۰۱۹، استعفای عادل عبدالمهدی تحت فشارهای داخلی و خارجی و مشکلاتی که در انتخاب نخست وزیر بارها بوجود آمد؛ همگی نشان دهنده

ادامه بی‌ثباتی سیاسی و اجتماعی و شکنندگی دولت در عراق می‌باشد. «امروزه شکاف‌های قومی-مذهبی در عراق به لایه‌های درونی‌تر کشیده شده و تکفیر مذهبی جایگزین تعارض مذهبی شده که خود سبب ظهور شبه نظامیانی از بطن مذاهب شیعه، سنی، و اقوام کرد و عرب شده که روند منازعات را در عراق ادامه‌دار کرده است» (Sotoodeh and Badrabadi, 2019: 67-80).

شاخص‌های بالا نشان می‌دهد؛ عراق همچنان یکی از شکننده‌ترین کشورهای دنیا است. ادامه‌ی این وضعیت می‌تواند نظم و ثبات این کشور را مختل نماید و زمینه را برای فعالیت دوباره داعش فراهم آورد. پس از ترور ابومهدی المهندس و سردار قاسم سلیمانی و برخی اقدامات تلافی‌جویانه ایران در خاک عراق و سپس درخواست عراق برای خروج نیروهای امریکایی، نه تنها بار دیگر خاک عراق به صحنه منازعات خارجی تبدیل شده است؛ بلکه ممکن است؛ برخی اقدامات ایران که به ضرر منافع امریکا و متحدانش است موجب ترغیب هر چند پنهانی مشارکت امریکا و متحدانش با گروه‌های افراطی به خصوص داعش و از سرگیری چالش و ناامنی و درگیری در عراق شود. همچنین خروج نیروهای امریکایی و ناتوانی دولت شکننده عراق در تامین نظم و ثبات مناسب در این کشور از بعد دیگر می‌تواند فرصتی را برای ظهور مجدد داعش فراهم کند که در نبود این نیروها به از سرگیری فعالیت خود پردازند.

۴-۱-۲- واگرایی شیعه، سنی، کرد و ادامه منازعات داخلی

عدم تجانس قومی و مذهبی در عراق از دیگر عواملی است که نظم و ثبات این کشور را شکننده کرده است. عراق یک کشور تاسیسی است که در سال ۱۹۲۰ میلادی در چهار چوب سیاست خارجی دولت انگلستان، علیرغم وجود شکاف‌های عمیق قومی و مذهبی در این کشور ایجاد شد. عدم همخوانی اعراب سنی، شیعیان و کردها بعنوان ارکان تشکیل دهنده قدرت در عراق در طول تاریخ این کشور چالش‌های فراوانی را به همراه داشته است. «دولت-ملت سازی در عراق پس‌اصدام با رویکرد امنیت محور از سوی آمریکا شروع شد؛ اما به علت ناسازگاری با مبانی هویتی این کشور عاملی دیگر در قطبی شدن شکاف‌های اجتماعی و تشدید خشونت‌ها شد و بر عوامل دیگر افزون شد (Samieelsfahani and Norouzinejad, 2013: 97). منافع متضاد سنیها، شیعیان و کردها در ساختار قدرت عراق، مانع بزرگی برای ایجاد نهادهای سیاسی مشروع و مصالحه سیاسی است. عراق فاقد نهادهای دموکراتیک می‌باشد و از طرفی یک کشور تک قومیتی نیست. لذا «علی‌رغم اینکه تلاش شد در قانون جدید توازن ایجاد شود اما در این قانون تشکیل دولت دائمی به دلیل منفعت طلبی قومی-مذهبی، سبب تشدید تعارض ساختاری شد» (Ahmadimoghadam and Golchin, 2018: 20). زیرا «دولت عراق نتوانست نهادهای سیاسی مشروع که مورد پذیرش همگان باشد را ایجاد کند و نبود چهار چوبی مدنی برای بیان خواسته‌ها، و همچنین ابهامات قانونی در توزیع قدرت، خشونت‌ها را در عراق تشدید کرد» (Kivani and sameeIsfahani, 2014: 18-41).

جدای از اختلافات شیعه و سنی در عراق اختلاف کردها و حکومت مرکزی مخصوصاً بر سر ماده ۱۴۰ قانون اساسی هم چالش برانگیز است با توجه به اینکه از طرف حکومت مرکزی جهت اجرایی شدن این ماده اقدامی صورت نپذیرفت. از دل همین منازعه و بی‌تصمیمی، کرکوک به محلی برای جولان شبه نظامیان افراطی بدل گشت و داعش در آن ظهور کرد و بروز یافت (Hajeeyosefi and Hassanzadeh, 2018: 49-51).

اختلافات عراق نشان می‌دهد که پیکربندی قومی و مذهبی در عراق پس از سقوط صدام، هنوز هم نتوانسته است خود را در قالب یک دولت منسجم و فراگیر که همه اقوام و گروه‌های مذهبی در آن شرکت داشته باشند نشان دهد. در جامعه‌ی ناهمگون عراق، عدم تجانس ساختار فرهنگی در سه گروه اعراب سنی، شیعیان و کردها با عنایت به شکنندگی دولت و ناسامانی جامعه بحران آفرین است. چالش‌ها و اختلافات سیاسی بین گروه‌های سیاسی عراق و فقدان انسجام و وفاق سیاسی در این کشور، از مهمترین عواملی است که باعث رشد تنش‌های درونی و همچنین افزایش منازعه‌های قومی، فرقه‌ای شده است. این تنش‌ها و اختلافات، می‌تواند بسترهای مناسبی را برای بهره‌برداری نیروهای تکفیری چون القاعده و داعش و رشد نفوذ و تسلط آن، به خصوص در مناطق سنی نشین عراق ایجاد نماید. «کردها و سنی‌ها با سقوط صدام و در گذر از دیکتاتوری به دموکراسی با امتیاز طلبی بیشتر رویه خشونت‌گرایی را پیش گرفتند و منازعات داخلی رو به افزایش گذاشت بنحوی که در سال ۲۰۱۹ و آغاز ۲۰۲۰ عراق شاهد شدیدترین خشونت‌های داخلی بود» (Davoodvandi and Zargar, 2019: 169). البته اختلافات قومی و مذهبی عراق، تحت تاثیر رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای پیچیده‌تر و ادامه‌دارتر شده است. و به تشویش ملی بیشتر دامن زده است. مهم‌تر آنکه ادامه این وضعیت می‌تواند در کنار عوامل دیگر نظم و ثبات جامعه عراق را مورد تهدید جدی قرار دهد و زمینه را برای فعالیت دوباره داعش در این کشور فراهم آورد.

۴-۱-۳- دخالت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در عراق و حمایت از گروه‌های افراطی
قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای متناسب با منافع خود، رویکرد متفاوتی را در برخورد با داعش و همچنین ادامه‌ی بی‌ثباتی‌ها در عراق داشته‌اند. همسایگان عرب عراق که عموماً دارای حکومت‌های اقتدارگرا هستند؛ به دلیل جلوگیری از ورود دموکراسی به کشور خود، از ادامه‌ی بی‌ثباتی‌ها در عراق حمایت می‌کنند و تلاش می‌کنند تا عراق در خشونت و درگیری خود باقی بماند» (Motaghi and Salem, 2017: 124-128).

برخی کشورها و سازمان‌ها با هدف جلوگیری از شکل‌گیری دموکراسی در عراق، به حمایت‌های مالی و لجستیکی داعش برای دستیابی به اهداف خود می‌پرداختند. العریبه در گزارشی، بودجه داعش را رقمی معادل بودجه یک یا چند کشور جهان سوم اعلام می‌کند که بدون شک اولین گمان‌ها به سمت کشورهای ثروتمند حاشیه خلیج فارس است که هم دارای توان مالی و هم

انگیزه‌های مذهبی و سیاسی هستند و رویای نابودی نظام‌های سیاسی غیر دلخواه خود در منطقه را در سر می‌پروراند. در حال حاضر از عربستان، آمریکا، امارات، قطر و ترکیه به عنوان مهمترین کشورهای حامی گروه داعش یاد می‌شود (Nassaj, 1394: 53).

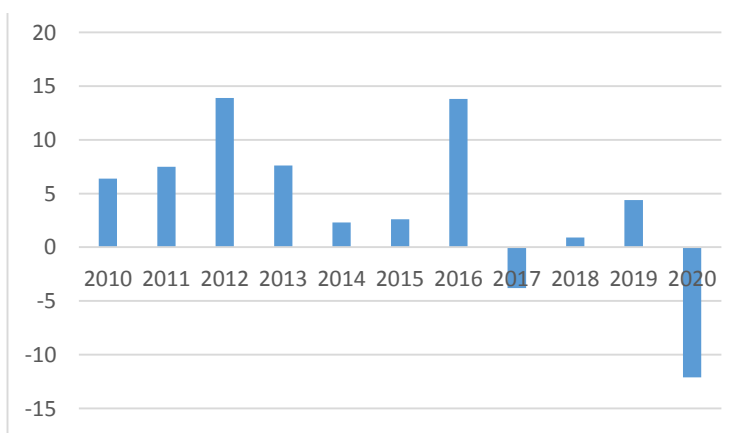
مهمترین دلیل حمایت عربستان از داعش رقابت ژئوپلیتیکی با ایران است: به گفته سرریچارد دیرلاو «عربستان صعودی هر سیتزه جویی را که بتواند منطقه تحت تسلط شیعیان را به چالش بکشد جذب می‌کند» (Shackle, 2015: 1). به طور کلی عربستان از گفتمان سلفی-تکفیری به شکل یک شمشیر دولبه استفاده می‌کند. از یکسو تلاش می‌کند تا شکل مصلحت گرایانه سلفی‌ها را که به وهابیت نگاه مصلحت جویانه دارند را تقویت کند و از پیوستن بیشتر سلفی‌ها به تکفیری‌ها جلوگیری کند و از سوی دیگر تلاش می‌کند با حمایت از بخش تندروی سلفی‌ها که تکفیری هستند و بیشتر به ابن تیمیه گرایش دارند؛ این گروه‌ها را به بحران‌های خارج از مرزهای عربستان معطوف دارند» (Hassanniamoghadam and Dehshiri, 2019). کویت نیز به منبع مالی و قطب سازمانی برای موسسات خیریه افراد حامی گروه‌های شورشی و کمک به گروه تروریستی داعش تبدیل شده است» (Basiri and Saldogar, 2011: 360). ترکیه نیز به دنبال کاهش نقش ایران در منطقه و روی کار آمدن یک دولت سنی در تمام کشورهای منطقه است و چندان مانع گروه‌های مخالف با دولت‌های شیعی و درگیر جنگ نخواهد شد. رژیم صهیونیستی هم که به دلایل مختلف به خصوص اتحاد عراق و ایران در رده اول این طیف قرار دارد و سرانجام قطر نیز برای رواج وهابی‌گری و مقابله با نفوذ ایران از حمایت این گروه سود می‌برد (Valley, 2014: 2).

اکنون رقابت قدرت‌های منطقه‌ای با یکدیگر شدت گرفته است. از یک طرف ایران و عربستان در یمن با هم رقابت دارند و حملات حوثی‌های مورد حمایت ایران، به مراکز نفتی عربستان شدت یافته است. از طرف دیگر رابطه ایران و آمریکا با خروج آمریکا از برجام و عدم بازگشت دولت بایدن به آن و شهادت سردار سلیمانی و به دنبال آن اقدام تلافی جویانه ایران، مناسب نمی‌باشد. رابطه ایران و رژیم صهیونیستی نیز با ترور دکتر فخری زاده و خرابکاری در تاسیسات نطنز بسیار بحرانی شده است. همه این وقایع ممکن است. خود را در قالب شدت گرفتن جنگ‌های نیابتی، حمایت از داعش و همچنین ایجاد ناامنی و بی‌ثباتی در عراق در راستای رقابت با ایران نشان دهد.

۴-۲- زمینه‌های اقتصادی: ادامه توسعه اقتصادی پایین و نامتوازن عراق

تولید ناخالص داخلی و به تبع آن رشد اقتصادی از مهمترین شاخصه‌های توسعه اقتصادی هر کشوری می‌باشد. پس از حمله آمریکا در سال ۲۰۰۳ به عراق تمام شاخص‌های اقتصادی این کشور به طور چشمگیری سقوط کرد و سبب افزایش فقر، بیکاری و بی‌سوادی بسیاری از جوانان عراقی شد. در نتیجه جوانانی که آینده خوبی را برای خود متصور نبودند، جذب گروه‌های افراطی، خصوصا داعش می‌شدند. «داعش آسیب پذیرترین بخش‌های جامعه و طبقات محروم شهری و

روستایی را برای عضوگیری خود انتخاب کرده بود و افرادی که جذب این گروه می‌شدند در کنار تبلیغات ایدئولوژیک، انگیزه‌های اقتصادی داشتند» (Hajiyoeseft and Hosseinzadeh, 2018: 53). پس از سقوط داعش علیرغم امیدهای فراوان به بهبود شرایط اقتصادی عراق؛ طبق گزارش‌های نهادهای بین‌المللی^۱ از جمله بانک جهانی،^۲ چشم انداز اقتصادی عراق بهبود نیافته است. بر اساس گزارش بانک جهانی در نیمه اول سال ۲۰۱۹ تولید ناخالص داخلی عراق ۴/۸ بوده که علت آن، افزایش تولید نفت خام (افزایش ۶/۳٪) بوده است و در سال ۲۰۲۰ حدود ۵/۱ اما در سال ۲۰۲۱ به ۲/۷ درصد پیش‌بینی می‌شود. این کاهش بیشتر به دلیل احتمال کاهش تقاضا و قیمت جهانی نفت و عدم اطمینان از تمدید توافقنامه OPEC+ است. هزینه‌های بیشتر همراه با کاهش قیمت نفت منجر به کسری مالی پیش‌بینی شده در ۳/۳٪ تولید ناخالص داخلی در سال ۲۰۲۰ می‌شود و در سال ۲۰۲۱ در یک محدوده مشابه باقی می‌ماند. پایین آمدن قیمت نفت و افزایش واردات باعث می‌شود مانده حساب جاری در کسری باقی بماند و ذخایر در دوره پیش‌بینی کاهش یابد (World Bank, 2019). نمودار زیر نرخ رشد سالانه درآمد ناخالص داخلی عراق را بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ نشان می‌دهد. نمودار نشان از کاهش چشمگیر این شاخص خصوصاً در سال ۲۰۲۰ دارد.

نمودار ۱- نرخ رشد سالانه درآمد ناخالص داخلی عراق ۲۰۲۰ - ۲۰۱۰ (به درصد)

Chart 1- Annual Growth Rate of Iraq's Gross Domestic Product 2010 – 2020

Source: Tradingeconomics / Central Bank of Iraq

طبق پیش‌بینی بانک جهانی، حجم تولیدات در اقتصاد عراق به دلیل عدم سرمایه‌گذاری محدود

^۱. International Institutions

^۲. World Bank

خواهد شد. از سویی اقتصاد عراق عمدتاً مبتنی بر پول نقد و فاقد زیرساخت‌های سیستم مالی کارآمد است. همچنین مشارکت بخش خصوصی نیاز به سرمایه‌گذاری و یک فضای امن و احیای برخی قاعده‌های قانونی است (Index, 2020).

در بخش خدمات نیز طبق گزارش بانک جهانی چشم انداز عراق، که پیش از شیوع کوید ۱۹ منفی بود، از آن زمان به طور چشمگیری بدتر شده است. پیش‌بینی می‌شود رشد اقتصادی عراق تحت تأثیر شرایط نامساعد جهانی از جمله گسترش Covid-19 روند کاهشی داشته باشد و در سال ۲۰۲۰ بیش از ۵٪ منقبض شود و در سال ۲۰۲۱-۲۰۲۰ به پتانسیل کم پایه خود یعنی ۱/۹ - ۲/۷٪ بازگردد. آشفته‌گی سیاسی و اجتماعی و عدم اصلاحات برای افزایش مشارکت بخش خصوصی همچنان فشار بر بخش خدمات خواهد داشت. در نتیجه انتظار می‌رود رشد تولید ناخالص داخلی غیرنفتی تا سال ۲۰۲۱ به ۲/۷٪ کاهش یابد (World Bank, 2019).

جدای از رشد اقتصادی پایین، اقتصاد عراق از توسعه نامتوازن برخوردار است. عدم توازن، عاملی برای گسترش داعش میان سنی‌های عراق بود. «داعش با تمرکز بر مناطق حاشیه‌ای در اقتصاد عراق، زمینه را برای جذب نیرو فراهم نمود» (Hajiyosefi and Hosseinzadeh, 2018: 50). بنا بر گزارش بنیاد صلح، عراق از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۰ همیشه یکی از شکننده‌ترین کشورهای جهان بوده است. رتبه عراق در سال ۲۰۲۰ در بین ۱۷۸ کشور رتبه ۱۷ بوده است (FFP, 2020). این بدان معنی است که در حال حاضر توسعه اقتصادی عراق از عدم توازن برخوردار است و دولت نیز از ایجاد یک زیرساخت و بنای متوازن برای اقتصاد و سپس توزیع ثروتو تولید ناتوان است. بنابراین، این امر منجر به دسترسی نامساوی افراد به شرایط مطلوب اقتصادی، ایجاد زندگی حداقلی و حداکثری و فاصله طبقاتی می‌شود. ادامه این روند می‌تواند از یکسو، زمینه‌ی تنش و درگیری با حکومت (نمونه اعتراضات ۲۰۱۹-۲۰۲۰) و از سوی دیگر، زمینه رشد و ظهور مجدد گروه‌های تروریستی مانند داعش و پیوستن برخی افراد طبقه پایین - همانند گذشته - به این گروه‌ها را فراهم آورد.

۳-۴- زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی

در مورد اینکه چرا گروه تروریستی داعش علیرغم اعمال غیر انسانی خود، موفق به جذب نیرو و گسترش قلمرو خود در عراق و مناطق مختلف جهان بوده است؛ علاوه بر دلایل امنیتی، سیاسی و اقتصادی، انگیزه‌ها و دلایل مختلف اجتماعی نیز داشته‌است. که در ادامه مهمترین و موثرترین آنها بررسی می‌شود

۳-۴-۱- پایین بودن سطح زندگی، فراگیر بودن فقر و بیکاری و عدم بهبود آن

براساس گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۲۰ وضعیت اجتماعی عراق یک وضعیت شکننده است. اوضاع نامطمئن سیاسی، ضعف سیستم مراقبت‌های بهداشتی، شبکه‌های ناکارآمد تامین

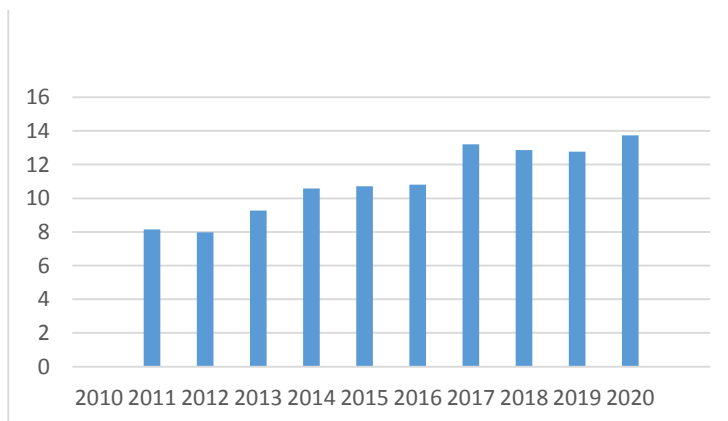
اجتماعی، فساد گسترده و ارائه خدمات فرسوده، همه این شکنندگی را تقویت کرده‌اند. به دلیل رکود اقتصادی، درآمد کارگران خانگی و غیر کارگران، احتمالاً کاهش می‌یابد. بسیاری از خانوارها، به ویژه آنهایی که در بخش خصوصی غیررسمی هستند، ممکن است تمام درآمد خود را از دست بدهند. در صورت عدم پاسخ دولت، این تأثیرات کوتاه مدت، همراه با کاهش دسترسی به آموزش، مراقبت‌های بهداشتی و سایر خدمات، تأثیرات ماندگاری بر توانایی خانوارها برای فرار از فقر و یا باقی ماندن در آن خواهد داشت. پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهند که در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۲۰ فقر می‌تواند ۷ تا ۱۴ درصد افزایش یابد، به این معنی که ۲/۷ تا ۵/۵ میلیون عراقی دیگر می‌توانند به دلیل بیماری همه‌گیر Covid_19، علاوه بر ۶/۹ میلیون فقیر موجود در قبل از کوید ۱۹، فقیر شوند (World Bank, 2020).

نسخه جدید گزارش مانیتورینگ اقتصادی عراق که در پاییز ۲۰۲۰ از سوی بانک جهانی منتشر شد؛ نشان می‌دهد که حتی با یک نگاه خوش بینانه، به دلیل بحران‌های دوقلو (بیماری کوید ۱۹ و کاهش قیمت نفت) ۵/۵ میلیون عراقی دیگر می‌توانند در فقر قرار بگیرند. علاوه بر این، کاهش احتمالی دستمزدهای عمومی و حقوق بازنشستگی می‌تواند ۰/۴ تا ۱/۷ میلیون عراقی دیگر را به فقر سوق دهد (World Bank, 2020).

بر اساس گزارش بانک جهانی نرخ فقر از ۹/۱۸ درصد در سال ۲۰۱۲ به ۲۲/۵ درصد در سال ۲۰۱۴ افزایش یافته است. پیش‌بینی‌های اخیر بازار کار حاکی از وخامت بیشتر وضعیت فقر در سال ۲۰۲۰ است. میزان مشارکت در کار جوانان (۱۵ تا ۲۴) از زمان شروع بحران در سال ۲۰۱۴ به میزان قابل توجهی کاهش یافته است و از ۳۲/۵٪ به ۲۷/۴ درصد در سال ۲۰۲۰ رسیده است. بیکاری به ویژه برای افراد از فقیرترین خانوارها، جوانان و کسانی که در سن اولیه کار (۴۹-۲۵) قرار دارند، افزایش یافته است. نرخ بیکاری در استانهایی که بیشتر در معرض خشونت و آوارگی مربوط به داعش قرار گرفته‌اند در مقایسه با بقیه کشور حدود دو برابر است (۲۱/۱ در مقابل ۱۱/۲) این امر در بین جوانان و افراد بیسواد بیشتر دیده می‌شود (World Bank, 2019). که البته زمینه بیشتری هم برای جذب در گروه‌های افراطی دارند. نمودار زیر نرخ بیکاری در کشور عراق را بین سال‌های ۲۱۰ تا ۲۰۲۰ نشان می‌دهد.

¹. Health Cares

². monitoring

نمودار ۲- نرخ بیکاری در عراق بین سال‌های ۲۰۲۰ - ۲۰۱۰ (به درصد)

Figure 2 - Unemployment rate in Iraq between 2010 and 2020 (in percent)

Source: Tradingeconomics.com / Central Statistical Organization Iraq (OSIT)

نمودار حاکی از بدتر شدن وضعیت اشتغال در سال‌های اخیر است. طبق آمار موجود در سازمان ملل متحد ۲۳ درصد از جمعیت کل عراق در فقر زندگی می‌کنند و نرخ بیکاری نیز در سال ۲۰۲۰ به رقم بی سابقه ۱۳/۷۴ درصد رسیده است. مشکل دیگر در این خصوص آن است که دولت تنها ۴۰ درصد از مشاغل را تامین می‌کند و مابقی در بخش خصوصی است (UN, 2019).

آمار ارائه شده نشان می‌دهد، وضعیت فقر و بیکاری در عراق، پس از سقوط داعش پیشرفتی نداشته است. باید در نظر داشت در جامعه‌ی عراق که بسیاری از جوانان با فقر، بیکاری و بیسوادی دست و پنجه نرم می‌کنند و آینده خوبی را برای خود متصور نیستند بر اساس تجربه‌ای قبلی، جذب این جوانان بیکار در داعش - حتی اگر اعتقاد قلبی نداشته باشند- دور از انتظار نخواهد بود.

۴-۳-۲- فساد سیستم سیاسی و اداری

^۱ CPI که توسط سازمان شفافیت بین‌المللی^۲ جمع‌آوری می‌گردد؛ از پرکاربردترین شاخصه‌ها برای ارزیابی فساد در یک کشور می‌باشد. بر اساس گزارش این سازمان عراق در سال ۲۰۱۸ به امتیاز ۱۸ از ۱۰۰ رسیده است. با عطف به سنجش ۵ تا از شاخصه‌های ۱۳ گانه مهم این سازمان در خصوص عراق جدول زیر نشان‌دهنده میزان آمار استخراج شده‌ی این سازمان در خصوص عراق می‌باشد:

^۱. Corruptions Perception Index(CPI)

^۲. Transparency international organization

منبع	ارزیابی عراق در سال 2016 از امتیاز 100	ارزیابی عراق در سال 2018 از امتیاز 100
BTI ¹	20	25
EIU ²	19	20
GI ³	10	10
PRS ⁴	15	15
V-DEM ⁵	19	20

جدول ۱- رتبه عراق از نظر فساد در سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۸

Table 1- Iraq ranked corruption in 2016 and 2018

Source: <https://www.transparency.org/en/cpi>

همچنین طبق گزارش سازمان شفافیت بین‌المللی در سال ۲۰۱۹ عراق امتیاز ۲۰ از ۱۰۰ را به خود اختصاص داده است. یعنی در رتبه ۱۶۲ در بین دیگر کشورها قرار گرفته است که نشان از پیشرفت بسیار کم برای بهبودی این اوضاع دارد (Transparency International, 2019). در حال حاضر وجود فساد در سیستم سیاسی عراق، ناتوانی دولت در بهبود شرایط و احساس وابستگی دولت به بیگانگان که در بین افراد جامعه عراق وجود دارد می‌تواند زمینه مساعد را برای ظهور مجدد داعش و عضوگیری این گروه در این کشور فراهم آورد.

نتیجه‌گیری

شکل‌گیری و رشد داعش در عراق، جدایی از عوامل بین‌المللی، بیشتر مربوط به عواملی مانند شکنندگی دولت، عدم تجانس قومی و مذهبی، منازعات داخلی، بحران‌های اقتصادی و اجتماعی، ناتوانی دولت در ارائه خدمات عمومی و..... در عراق می‌باشد. از طرف دیگر، علی‌رغم شکست داعش، به دلایل مختلف، هنوز هم نمی‌توان به طور کامل ادعای نابودی این گروه را داشت. بطوریکه اگر شرایط فراهم شود؛ ظهور مجدد داعش دور از انتظار نخواهد بود. بر این اساس، در این مقاله تلاش شد؛ با عنایت به چهار چوب نظری «نظم و ثبات» که از بین رفتن نظم و ثبات به

¹. Bertelzman Transformation Index(BTI)

². Economist intelligence unit(EIU)

³. Global Insight(GL)

⁴. Political Risk Services (PRS)

⁵. The V-Dem Institute (Varieties of Democracy)

دلیل بحران‌های مختلف را، زمینه ساز رشد گروه‌های افراطی و خرد می‌داند و با استناد به آمار نهادهای معتبر بین‌المللی، همانند سازمان ملل متحد، بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول، سازمان شفافیت بین‌المللی، بنیاد صلحو... وضعیت فعلی عراق در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مورد بررسی قرار گیرد. داده‌های پژوهش نشان می‌دهد؛ علی‌رغم اینکه پس از سقوط داعش، بهبود نسبی در وضعیت داخلی عراق پیش آمده‌است؛ اما وضعیت این کشور در حوزه‌های مختلف کماکان بحرانی می‌باشد و ادامه این وضعیت می‌تواند زمینه‌ی ظهور مجدد داعش را فراهم آورد. طبق داده‌های پژوهش در بعد سیاسی، عراق از سال ۲۰۰۳ به بعد همیشه یکی از شکننده‌ترین کشورهای جهان بوده است. این روند پس از سقوط داعش همچنان ادامه داشته بطوریکه در سال‌های ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ این کشور در ردیف یکی از شکننده‌ترین کشورهای دنیا قرار گرفته است. از نظر اقتصادی هم، پس از حمله آمریکا در سال ۲۰۰۳ به عراق تمام شاخص‌های اقتصادی این کشور از جمله تولید ناخالص داخلی، رشد اقتصادی و... به طور چشمگیری سقوط کرد و همین امر سبب جذب بسیاری از جوانان عراقی به داعش گردید. در حال حاضر هم علیرغم امیدهای فراوان به بهبود شرایط، اما در شاخص‌های اقتصادی این کشور بهبودی صورت نپذیرفته بطوریکه تولید ناخالص داخلی عراق در سال ۲۰۲۰ روند کاهشی را نسبت به قبل نشان می‌دهد. و پیش‌بینی می‌شود این روند در سال ۲۰۲۱ هم ادامه یابد. در بخش خدمات نیز شرایط عراق، مخصوصاً پس از شیوع کرونا مساعد نمی‌باشد. و شاهد کاهش تولید ناخالص داخلی غیر نفتی عراق در سال ۲۰۲۱ خواهیم بود. از نظر وضعیت اجتماعی نیز شاخص‌ها در این کشور بسیار نامطلوب می‌باشند. نرخ فقر و بیکاری که از سال ۲۰۱۲ به بعد افزایش چشمگیری داشته پس از سقوط داعش نیز همچنان روند افزایشی داشته و پیش‌بینی می‌شود در سال ۲۰۲۱ وخامت بیشتری داشته باشد. این امر در بین جوانان و افراد بیسواد بیشتر دیده می‌شود که زمینه‌ی بیشتری هم برای جذب در گروه‌های افراطی دارند. از نظر فساد هم عراق همچنان یکی از فاسدترین کشورهای دنیا است. تمام داده‌های پژوهش، نشان از وجود بحران‌های متعدد در حوزه‌های مختلف در این کشور دارد. ادامه این وضعیت و عدم اقدام فوری و مناسب از سوی دولت می‌تواند؛ نظم و ثبات این کشور را با چالش جدی مواجه سازد و زمینه را برای ظهور مجدد داعش فراهم آورد.

References

1. Ahi, N. (2019). The Impact of Regional Developments in Iranian and Turkish Politics on the Ethnicity of the Kurds in Iraq, *Social Science Studies*, 5(1), 77-93. (In Persian)
2. Ake, C. (1974). Modernization and Political Instability, *World Politics*, 26(4), 576-591.

3. Al-Rasheed, Madawi. (2017). Saudi Arabia and its neighbours: A troubled relationship, Aljazeera, Retrieved september 17 2019, at: <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2017/07/saudi-arabia-neighbours-troubledrelationship-170712101306392.html>.
4. Asim, D. (2019). Kurdish Independence, at: <https://www.politicalholidays.com/post/kurdish-independence>
5. Davoodvandi, N. (2020). Study of the Relationship between Regional Conflicts and conflicts with the nation-state building process in the middle east from 2000-2018. PhD. Thesis. Karaj: Islamic Azad University of Karaj. (In Persian)
6. Erdogan, R. (2016). at: <https://www.ruptly.tv/en/videos/20161022-043-Turkey-Mosuland-Aleppo-belonged-to-Turks-erdogan>
7. Firoozabadi, H. (2015). Recognize the takfiris of ISIL. Tehran: Higher National Defense University publishing. (in persian)
8. Fund for Peace. (2005 - 2016). Fragile States Index. Available at: www.fundforpeace.org
9. Ghorbani Nejad, R. (2019). Analysis of the Structural Characteristics of the State Government of Iraqi Kurdistan, New attitudes in Human Geography, 11(4), 261-282. (In Persian)
10. Giddens, A. (1999). The thirdway, Cambridge, Polity Press.
11. Global Fire Power. (2020). 2020 Military Strength Ranking. January 11, at: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>
12. Global Peace Index, (2020). at: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GPL-2020-web.pdf>.
13. Hantington, S. Wayner, M. (2000). Development goals, in understanding political development. Translated by Research institute for strategic studies. Tehran: Research institute for strategic studies. first edition.
14. Hawramy, F. (2020). Environmentalist, Intellectual, PJAK fighter: The Life and Death of Rebwar Gholizadeh, at: <https://www.rudaw.net/english/kurdistan/210720201>
15. Hurwitz, L. (1973). Contemporary Approaches to Political Stability. Comparative Politics, 5(3), 449-463.
16. Index. 2020. economic freedom, it's available on <https://www.heritage.org/index/country/iraq>

17. Kamrava, M. (2018). Hierarchy and Instability in the Middle East Regional Order. *International Studies Journal (ISJ)*, 14(4), 1-40. (In persian)
18. Mabon, S. Lucia, A. (march 2015). Fbs briefing: daesh, geopolitics and resurgence of pan Arabism. the foreign policy center, ideas for a fairer world.at: <https://fpc.org.uk>
19. Mahoutchian, S. Tayebi, S. (2019). Explaining the Dimensions of Environmental Protection in Light of International development and Convergence. *International Studies Journal (ISJ)*, 16(3), 93-112. (In Persian)
20. Merriam-Webster. (2019). Security. 25 March. at: <https://www.merriamwebster.com/dictionary/security>
21. Michel, S. (2006). Intelligence report finds war increasing terrorist threat, September 25, it's available at http://www.pbs.org/newshour/bb/middle_east/
22. Moradbeigi, H. (2019). *The Live History of Kurdistan and the Left and Nationalism*. Tehran: Nasim Publications, second edition. **(In Persian)**
23. Mottaqhi, E. AlGhoban, M. (2017). Democratic State-Building and Integrated NationBuilding in Modern Iraq (2003-2015). *Security Afaq Quarterly*, 10(34), 11-138. (In Persian)
24. Nabatian, m, (2014). *Intellectual-political contexts of the Takfiri-Baathist current of ISIL*, Qom: World Assembly of ahle al-Bayt Publishing, first edition. (In Persian)
25. Naqibzadeh, A. (2019). *History of Diplomacy and International Relations from the Westphalian Pact to the Present*. tehran: Qomes Publishing, 17th edition. (In Persian)
26. Nasri, Q., Rezaei, D. (2019). The most important threats to the Islamic Republic of Iran in the Iraqi Kurdistan Region. *strategic Studies Quarterly*, 9(37), 168-197. (In Persian)
27. National Security Strategy of the United States of America. (2017). at: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
28. Nato Official Site. (2020). Nato Mission Iraq. April 14, at: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_166936.htm.
29. Quitaz, S. (2019). Saudi - Israeli Relations: The Emergence of a New Alliance. *AlAraby*. Received August 17 2018, at: <https://www.alaraby.co.uk/english/indepth/2019/8/14/saudi-israeli-relations-theemergence-of-a-new-alliance>
30. Rothberg, R. (2002). The New Nature of Nation-State Failure. *the Washington Quarterly* 25, 3: 85-96.

31. Samiee Isfahani, A. Norouzinjad, J. (2013). International Nation-state_Building and Political Violence in the New Iraq. *Iranian International Policy Research*, 2(1), 95-121. **(In Persian)**
32. Shackle, S. (2015). if terrorist groups are to be defeated, Saudi Arabia must stop funding those it favors. at: <https://www.middleeastmonitor.com/>.
33. Shams, A. (2004). System stability. *Management Research in Iran*. (23)8, 107-128. **(In Persian)**
34. Sotoudeh, M. Hemmat, B. (2019). Study of the Dimensions of Political Instability in Iraq. *Journal of Political Science*, 21(84), 63-92. (in persian)
35. The Transparency international. (2019). its available on <https://www.transparency.org/country/IRQ>
36. The World Bank. (2019). its available on <https://www.worldbank.org/en/country/iraq/publication/economic-update-october-2019>
37. UN. United Nations Assistance Mission for Iraq-UNAMI. (2020). its available on http://www.uniraq.com/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=941&Itemid=4&lang=en
38. United States Institute of Peace. (2015). The Current Situation in Iraq. A USIP Fact Sheet. Available at: <http://www.usip.org/publications/the-currentsituation-in-iraq>
39. Valley, P. (2014). Isis: Having spent billions. the Wahhabis of Saudi Arabia and Qatar find they have created a monster, at: <http://homedelivery.belfasttelegraph.co.uk>.
40. Walt, S. M. (2019). America Isn't as Powerful as It Thinks It Is. *Foreign Policy*, April at: <https://foreignpolicy.com/2019/04/26/america-isnt-as-powerful-as-it-thinks-it-is/>
41. World Bank. (2018). <https://www.worldbank.org/en/country/iraq/publication/economic-outlook-april-2018>
42. World Bank. (2019). Iraqs Economic Update October-2019-world Bank.at <https://www.worldbank.org/en/country/iraq/publication/economic-update-october-2019>
43. World bank. (2020). <https://www.worldbank.org/en/country/iraq/publication/economic-update-april-2020>

